

Makale Geliş | Received: 14.09.2017
Makale Kabul | Accepted: 27.09.2017
DOI: 10.18795/gumusmaviatlas.357453

Engin GÖKÇÜR

Yrd. Doç. Dr. | Assist. Prof. Dr.
Gümüşhane Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Gümüşhane-Türkiye
Gümüşhane University, Faculty of Letter, Dep. of Turkish Language and Literature, Gümüşhane-Turkey
orcid.org/0000-0002-8403-4763
engingokcur@gumushane.edu.tr

Türkmen Türkçesinde İkincil Uzun Ünlüler Üzerine

Öz

Türkmen Türkçesinin en karakteristik özelliklerinden biri Ana Türkçedeki aslı uzun ünlüleri büyük oranda korumuş olmasıdır. Sözcüklerin aslı yapısında olmayıp daha sonraları çeşitli ses olayları neticesinde uzamaya maruz kalan ünlülere ikincil uzun ünlü diyoruz. Türk dilinin tarihi dönemlerinde ek ve sözcük düzeyinde kullanılan birçok şekil Türkmen Türkçesine uzanan süreçte ses düşmeleri ve ekleşmeler neticesinde değişikliğe uğramış, neredeyse tanınmayacak bir duruma gelmiştir. Eklerin ve sözcüklerin oluşan yeni şekillerinde düşen seslerin yükünü üstlenen ünlülerin uzamaya maruz kaldığı görülür. Türkmen Türkçesinde gerek sözcük köklerinde ve gerekse de kök-ek birleşmeleri esnasında oluşan uzun ünlülerin değişik nedenleri vardır. İkincil uzun ünlülerin oluşumunda bazen sözcük kök ve gövdelerindeki ses düşmeleri bazen de hece kaynaşmalarının etkili olduğu görülür. Aynı zamanda özellikle kök-ek birleşmelerinde hece kaynaşmalarının, eklere pekiştirme amacı yapılan vurguların da uzun ünlülerin oluşumunda etkili olduğunu söyleyebiliriz.

Anahtar Kelimeler: Türkmen Türkçesi, İkincil Uzun Ünlü, Hece Kaynaşması, Ses Düşmesi.

Upon Secondary Long Vowels in Turcomen Turkish

Abstract

One of the most characteristic peculiarity of Turcomen Turkish is that it has greatly protected the main long vowels in main Turkish. Not having been in main construction of words, but as a result of different vowel events the vowels having been exposed to be longer ones are called secondary long vowels by us. Many forms at a level of affix and word in historical periods of Turkish language have changed as a result of affixations and omissions within the period of Turkmen Turkish and nearly become unrecognizable. Vowels that take the task of omission of affixes and words in new forms are exposed to change. There are several reasons of long vowels which either being formed in origin of vowels or during connection of origin- suffix. In composing of secondary long vowels sometimes omitting of voice in construction and sometimes syllables's is coming together have been effective. We can say that especially syllables's coming together in connection of origin-suffix and stress that aims to strengthen suffix are effective in composing of long vowels.

Keywords: Turcomen Turkish, Secondary Long Vowels, Syllable Fusion, Omitting of Sounds.

Giriş

Bir dilin ilk yazılı kaynaklarında normal süreli olup daha sonradan bir ses olayı neticesinde değişikliğe uğramış, boğumlanma süreleri normal süreli ünlülere göre daha uzun olan ünlülere ikincil uzun ünlü diyoruz. İkincil uzun ünlüler çoğunlukla ses düşmelerine bağlı olarak ortaya çıkar. Sözcüklerdeki seslerin düşmelerinde iki ünlünün, bir ünlü ile bir ünsüzün, bir ünlü ile iki ünsüzün, iki ünsüz ile bir ünlünün boğumlanma sürelerinin birleşmesinden ortaya çıkar. Hece kaynaşmasına bağlı olarak ortaya çıkan ikincil uzun ünlüler ise genellikle iki ya da daha çok hecenin kaynaşması neticesinde oluşur. İkincil uzun ünlüleri aşağıda belirtildiği üzere yedi alt başlık altında incelemeyi uygun gördük:

1. Ünsüz Yitimi Sonucu Oluşan Uzun Ünlüler
2. Hece Kaynaşması Sonucu Oluşan Uzun Ünlüler
3. Ünlü Karşılaşması Neticesinde Ortaya Çıkan Uzun Ünlüler
4. Ekleşme Durumunda Oluşan Uzun Ünlüler
5. Daima Uzun Ünlülü Ekler
6. Sözcük Birleşmeleri Neticesinde Oluşan Uzun Ünlüler
7. Aynılı ve Hemzeli Uzunluklar

1. Ünsüz Yitimi Sonucu Oluşan Uzun Ünlüler

Ünlü uzamalarına sebep olan ünsüzler genellikle iç ve son seste bulunan b, g, ğ, h, k, l, n/ ñ, r, v, y ünsüzleridir. Bu ünsüzlerden b, k > g/ğ, ñ > w, v ya da y ünsüzlerine dönüşerek yarım ünlü oluşturur. Daha sonraları bu yarım ünlüler yanlarındaki ünlülerle ilk önce ikiz ünlü oluşturur. Akabinde bu ünlüler birleşerek uzun bir ünlü haline gelir. Ayrıca “r ve l” ünsüzleri de söyleyiş zorluğu ve akıcı ünsüzler oluşlarından dolayı düşmeye yatkın sesler olmaları yönüyle zamanla düşme eğilimi gösterir. Düşen bu ünsüzlerin yükünü alan ünlülerin uzadığı görülür (Buran 2006: 4).

Türkmen Türkçesinde sözcük kök ve gövdelerinde oluşan ünlü uzunluklarında temel etmen yarım ünlü değerindeki /v/, /ğ/, /y/ ve /h/ ünsüzlerinin erimesi hadisesidir. Bu ünsüzlerin düşmesi neticesinde ünlüler kendilerinden önce ya da sonra düşen

ünsüzlerin yükünü üstlenerek uzamıştır. Türkmen Türkçesinde ünsüz erimesi neticesinde oluşan uzun ünlüleri aşağıdaki alt başlıklarda inceledik:

1.1. b Erimesi Sonucu Oluşan Uzun Ünlüler

İç ses konumundaki “b” sesinin düşmesi neticesinde düşen sesin yükünü alan ünlünün uzadığı görülür: mahaabat < Ar. maḥabbat; yuuka “yufka”< OT. yufka, yuwka, yupka, yubka.

1.2. ğ / ğ Erimesi Sonucu Oluşan Uzun Ünlüler

İç ses konumundaki “g” sesinin sızıcılaşıp ardından erimesi neticesinde düşen sesin yükünü alan ünlünün uzadığı görülür: puudak < boğdak.

1.2.1. “-ıınçaa, -iinçää” eki Türkçenin tarihi dönemlerinde “-gınça, ginçe şekillerinde kullanılır. Ekin başındaki ünsüzün düşmesi neticesinde düşen ünsüzün yükünü üstlenen ünlünün uzadığı görülür. Ekin sonundaki ünlünün uzun olmasında zarf-fiil ekinin ünlüsünün yönelme hal ekiyle birleşmesi neticesinde gerçekleşmiştir (Borcakov, A. - Sarıhanov, M. – Söyegov, M. – Hocayev, B. – Ärnazarov, S. 2000: 442).

Solunçaa “soluncaya kadar”, **göriinçää** “görünceye kadar”. (TTS 1995: 10)

Tää ömrüñ **ötinçää** sılağlı boorsuñ. “Ömrün geçinceye kadar saygılı olursun.” (Gurbanpesow 1995: 94).

İndiki kitaabın **açınçaa** gatın / İndik yalñışım gözüm **açınçaa** “Bir sonraki kitabın açincaya kadar katını / Bir sonraki yanlışım gözümü açincaya kadar” (Kara 1997: 206).

Ey yaaraanlar tarlañ guşum uçurdum / Sağ elimden sool elime **alınçaam** / Nääzli yaarıñ gurbaanıyam, gulıyam / El götermen, daamanınmdan **ölüünçääm**. “Ey dostlar tarla kuşumu uçurdum / Sağ elimden sol elime alıncaya kadar / Nazlı yârin kurbanıyam, kuluyum / El kaldırmayın, eteğimden ölünceye dek. (Durdıyewa 2004: 21)

1.3. h Erimesi Sonucu Oluşan Uzun Ünlüler

Türkmen Türkçesinde alıntı sözcüklerin bünyesindeki iç ve son ses konumundaki “h” ünsüzlerinin düşmesi neticesinde düşen ünsüzün yükünü alan ünlünün uzamaya maruz kaldığı görülür: TrkmT. kööne “eski” < Far. köhne; TrkmT. määkääm “muhkem” < Ar. muḥkem; TrkmT. määtääç “muhtaç” < Ar. muḥtâc; TrkmT. sabaa < Ar. şabah, TrkmT. sääv “sehiv, yanılma” < Ar. sehiv; TrkmT. şaazaada “şehzade” < Far. şeh+zâde; TrkmT. tääsiin < Ar. taḥsiin; TrkmT. bääs “yarış, galibiyet” < Ar. baḥs; TrkmT. kääriz “yeraltı sularını değerlendirmek amacıyla yer altında yapılan su kanalı” < Far. ḥâk + rîz; TrkmT. gümraa “Bir şeyle aşırı meşgul olma” < Far. gumrâh / gümreh “bol, güre”; TrkmT. mıtaraa “matara, su kabı” < miḥtare

1.4. ñ, n Erimesi Sonucu Oluşan Uzun Ünlüler

İç ses konumundaki “n, ñ” ünsüzünün düşmesi neticesinde düşen ünsüzün yükünü alan ünlünün uzadığı görülür: TrkmT. yaalı < ET. yañlıg; Trkm.T. hına “kına” < Ar. ḥinnâ’.

1.4.1. “-kAn” zarf-fiil eki Türkmen Türkçesinde “-kaa, -kää” şekilleriyle uzun ünlüdür: Bu ek de “ken” zarf-fiilinin ekleşmesi neticesinde oluşmuştur. Bu ek isim ve birleşik fiil çekimlerinde “erken” şeklinin ekleşmesi neticesinde erken > -eken > -ken > kaa/kää oluşmuştur: (Borcakov, A. - Sarihanov, M. – Söyegov, M. – Hocayev, B. – Ārnazarov, S. 2000: 378).

Çaar yaanında gaarlar doñup **yatırkaa** / Issık köölde yüzüp yörmek ne hezil. “Dört yanında karlar donup yatarken / Issık Gölü’nde yüzmek ne güzel!” (Gurbanpesow 1995: 30).

...Nazar Gaarlılara **baryaarkaa** yoolda aagásından zeyrendi. “...Nazar Garlılara giderken yolda ağabeyinden yakındı.” (Aşır 2012: 30).

...indi nääderkääk diyip **oturkaalar**, birden bir yerden ovaaz geldi. “Şimdi ne yaparız ki deyip oturlarken birden bir yerden ses geldi.” (Kakalıyeva-Otuzov 1995: 202).

Yeke gitmeli boldum-ov diyip **duurkaam** aayıñ yağtısına kööne geyimiñ içinde de bir kişice görünyään dayav yiğidiñ uuklaap yatanını sayğardım. “ ‘Yalnız gideceğim.’ diye düşünüp dururken ay ışığında eski kıyafetler içinde bir yiğidin yattığını fark ettim.” (Kakalıyeva-Otuzov 1995: 344).

Ayıby yook, **yatmaankaañ** meniñ öñüme bir goltuk göök yoruncaanı getirip dökersiñ. “Zararı yok, yatmadan benim önüme bir koltuk yeşil yoncayı getirip dökersin.” (Kakalıyeva-Otuzov 1995: 382).

1.5. v, w Erimesi Sonucu Oluşan Uzun Ünlüler

İç ve son ses konumundaki “v” ünsüzünün yanındaki ünlüyü yuvarlaklaştırması, akabinde düşmesi neticesinde düşen ünsüzün yükünü alan ünlünün uzadığı görülür: TrkmT. noobahar “nevbahar” < Far. nev+bahâr; TrkmT. noobat “nöbet” < Ar. nevbet; TrkmT. tooba “tövbe” < Ar. tevbe; TrkmT. moolla < Ar. mevlâ.

1.6. y Erimesi Sonucu Oluşan Uzun Ünlüler

İç ve son ses konumundaki “y” ünsüzünün düşmesi neticesinde düşen ünsüzün yükünü alan ünlünün uzadığı görülür: TrkmT. gıbat “gıybet” < Ar. giybet; TrkmT. hääsiyet “özellik” < Ar. ħayşiyet; TrkmT. miive “meyve” < Far. meyve; TrkmT. şıñ “şeyh” < Ar. şeyh; TrkmT. pıgamber “peygamber” < Far. peygâmbir.

2. Hece Kaynaşması Sonucu Oluşan Uzun Ünlüler

Hece kaynaşması çoğu zaman iki farklı hecenin ünlülerinin yan yana gelmesi durumunda ya da ünsüz yitimi neticesinde yan yana gelen ünlülerden birinin düşmesi sonucu oluşur. Türkmen Türkçesinde hece kaynaşması sonucu uzamaya maruz kalan ünlüleri birkaç başlık altında ele almayı uygun gördük:

2.1. Sözcük Kök ya da Tabanlarında Ünsüz Düşmesi Neticesinde Oluşan Uzun Ünlüler

Türkmen Türkçesinde iç seste bulunan “b, k, g, ğ, n/ñ, h, v, y” ünsüzlerinin düşmesi neticesinde bu ünsüzlerin yanlarında bulunan ünlüler ilk planda ikiz ünlü

oluşturur. Ardından bu ikiz ünlüler hece kaynaşması neticesinde uzun ünlülere dönüşme eğilimi gösterirler.

2.1.1. d/t Ünsüzlerinin Erimesi Sonucu Oluşan Hece Kaynaşmaları

Sözcüklerin bünyesindeki iç ses konumundaki “d” ünsüzlerinin erimesi neticesinde yan yana gelen ünlülerin hece kaynaşması neticesinde uzadığı görülür: TrkmT. çaarşaa “çarşaf” < Far. çâder+şeb; TrkmT. käähüda “kethüda” < Far. ked + hüda; TrkmT. uukı “uyku” < ET. udi- +ku.

2.1.2. h Ünsüzünün Erimesi Sonucu Oluşan Hece Kaynaşmaları

İç ses konumundaki “h” ünsüzünün erimesi neticesinde yan yana gelen ünlülerin hece kaynaşması neticesinde uzadığı görülür: TrkmT. çaarçuva “çerçeve” < Far. çehar + çuube; TrkmT. çääryek “çeyrek” < Far. çehar + yek; TrkmT. paataa “fatiha” < Ar. fâtiha; TrkmT. tääret “taharet, temizlik” < Ar. tahâret.

2.1.3. ğ / g Ünsüzlerinin Erimesi Sonucu Oluşan Hece Kaynaşmaları

TrkmT. baatır < Moğ. bağatur; TrkmT. dää “değil” < OT. tegül / dağ ol.

2.1.4. v,w Ünsüzünün Erimesi Sonucu Oluşan Hece Kaynaşmaları

TrkmT. coomart “cömert” < Far. cevân+merd; TrkmT. aazık < awuzık < aguz + ik.

2.1.5. y Ünsüzünün Erimesi Sonucu Oluşan Hece Kaynaşmaları

TrkmT. uuklamak < uyuklamak.

2.1.5.1. “-maan, -mään” zarf-fiil ekleri Türkmen Türkçesinde uzun ünlülüdür. Bu ek Türkmen Türkçesinin 18 ve 19. asır metinlerinde “-mayın, -meyin” şekillerinde kullanılır:

Ak ceren aldırsa elden ovlağın

Mäleý-mäleý **gözlemeyin** bolar mı? (Magtımku:452)

Yağşı gezip nobatında

Ölmeyin, yaman galmadı.” (Şasenem-Garıp)

Türmen Türkçesinde “-maan, -mään” zarf-fiil eki Türkmen Türkçesinin tarihi metinlerinde kullanılan “-mayın, -meyin” şeklinin ses düşmeleri ve ünlü birleşmesi neticesinde oluşan şeklidir. (Nartıyev 2010: 174).

Otırsıñ öyden **çıkmaan**. “Oturursun evden çıkmadan.” (Kara 1997: 78).

Onda sen taabıdın içinde **bolmaan** / Taabıt seniñ peçin içinde boordı. “O zaman sen tabutun içinde olmadan / Tabut senin sobanın içinde olurdu.” (Gurbanpesov 1995: 102).

Toya **çağırılmaan** barsam ol näähili bolar? “Düğüne çağırılmadan gitsem acaba nasıl olur? (Aşır 2012: 15)

Suhan gaty Miraat aagaanın salaamını **almaan** söwdaasını dowaaam etdi. “Katy Suhan Mirat Ağabeyin selamını almadan alışverişine devam etti.” (Deryayev 1981: 44).

2.2. Hece düşmesi neticesinde oluşanlar: Boğumlanma noktaları birbirine yakın ünsüzlerin bir arada bulunması durumunda ya da bir ünlüyle patlayıcı, sızıcı, akıcı bir ünsüzün yan yana gelmesi halinde telaffuz güçleştiğinden önce ünsüz yitimi gerçekleşir. Ardından yan yana gelen ünlülerden biri düşer, düşen hecenin yükünü alan ünlü uzar: TrkmT. mooncuk < boyun + cuk; TrkmT. päälvaan “pehlivan” < Far. pehlevân; TrkmT. işdää “iştah” < Ar. iştiḥâ; TrkmT. raayat “tabiiyet, uyruk” < Ar. ra’iyyet; TrkmT. aalaçık < alnı + açık; TrkmT. biike “kadın, kız” < beyke < beg + eke.

3. Ünlü Karşılaşması Neticesinde Ortaya Çıkan Uzun Ünlüler

Bu grupta yer alan uzun ünlülerin oluşma sürecinde çoğunlukla ünlü karşılaşmaları etkilidir. Türkmen Türkçesinde ünlü ile biten fiil kök ya da gövdeleri yine ünlü ile başlayan bir eke ulandığında oluşan ünlü karşılaşması neticesinde ünlüler birleşerek uzun ünlünün oluşumuna sebebiyet verir. Aynı zamanda titre “r ve l” ünsüzleri ile biten fiillere geniş zaman eki getirildiğinde telaffuz güçleştiği için bu titre ünsüzler düşer. Bu ünsüzlerin düşmesi neticesinde karşı karşıya kalan ünlüler birleşerek

ünlü uzamasına sebebiyet verir. Bu şekilde oluşan ünlü uzunluklarını birkaç başlık altında incelemeyi uygun gördük:

3.1. Düz ünlüler ile biten sözcüklere yönelme durum eki getirildiğinde söz konusu ünlüler uzar:

Giice keşbi çayly **kääsä** meñzedi. “Gece görünüşü çaylı kâseye benzedi.” (Kara 1997: 70).

Sensiz cahanda gezmenem / Senden **özgää** yaar diymenem “Sensiz bu dünyada gezmem / Senden başkasına yar demem.” (Durdıyewa 2004: 18)

Bir goca galandar **kişää** sataşdım “Bir yaşlı kalender kişiye rastladım. (Kara 1997:412)

Men **yağaa** düşemde oon sekiz yaşımdadım. “Ben düşmanın eline düştüğünde on sekiz yaşındaydım.” (Govşudov 1989).

Bazarıñ çetinden giireniñden üsti göök demir bilen örtülen ullakaan beyik **bassırmaa** gözün iilyäärdi. “Pazarın bir tarafından girdiğinde üstü mavimsi bir demirle örtülmüş büyükçe bir yapıya gözün ilişirdi.” (Deryayev 1981: 245).

Geldi toylı **meselää** / Nokat goymak çaağımız. “Geldi şölenli meseleye / Nokta koyma vaktimiz.” (Kara 1997: 528).

3.2. /a/ ve /e/ ünlüleri ile biten fiillere emir kipinin teklik ve çokluk 1. kişi eki ile çokluk 2. kişi eki getirildiğinde fiillerdeki söz konusu ünlüler hece kaynaşması neticesinde uzar:

Soñra: Men öye baarıp **soraayın**, “Sonra: Ben eve gidip sorayım” (Durdıyewa 2006: 44).

Näädip seniñ yaalı **yörääyin**. “Nasıl senin gibi yürüyeyim.” (Çarıyew 2004: 88)

Gel, bir aayat **okaah**. “Gel bir ayet okuyalım” (Çarıyew 2004: 54)

Ey bedasıllar meniñ guşumga **degmäñ**. “Ey asılsızlar benim kuşuma dokunmayın!” (Durdıyewa 2004: 11)

Men seni **görmääyin** “Ben seni görmeyeyim. (Kara 1997: 406)

Atalık sözümi gööğertcek bolup / Seniñ gül gövnuñe **değmääyin** diydim. “ ‘Babalık sözümi büyütecek olup/ Senin gül gönlüne dokunmayayım.’ dedim.” (Kara 1997: 224).

Yook aadamlar siz onı geñ **görmääh**. “Hayır, insanlar siz ona şaşırmanın.” (Çarıyew 2004: 25).

3.3. /a/ ve /e/ ünlüleri ile biten fiillere “-Ip” zarf-fiil eki getirildiğinde fiillerdeki ünlüler hece kaynaşması neticesinde uzar:

Yüzlerçe gülleri **oğşaap** gaçyaardı. “Yüzlerce çiçekleri okşayıp kaçardı.” (Gurbanpesow 1995: 3).

Suwsaap barsañ küyze eğip, çaal guyar. “Susayıp varsan testiye eğip ayran koyar.” (Gurbanpesow 1995: 18).

Ol çöl-beyevaan bilen bir gidişine üç giice **gündiizläap** yel yaalı gidipdir. “O çöllük boyunca bir gittiğinde üç gece gündüz giderek yel gibi gitmiş.” (Kakaliyeva-Otuzov 1995: 343).

Inhaa şo barmana gışñ sovuk günleriñde menden beyleki çaağalarıñ ikisi hem **keselläap**, ıızlı-ıızlına yooğaldı. “İşte bu gidişinde kışın soğuk günlerinde benim dışındaki çocukların ikisi de hastalanıp, ardı ardına öldü.” (Deryayev 1981: 356).

Buu yere yetyäänçäaler ençeme **günläap** yol söküp diler. “Buraya gelinceye kadar nice gün yol katetmişlerdi.” (Govşudov 1989: 456).

Giicläap gızar ikindi vağtları bir keyik bilen bir nääçe guş alıp geldiler. “Geç vakitte, güneşin kızaran ikindi vaktinde bir geyik ile birkaç kuş alıp geldiler.” (Govşudov 1989: 535).

Soñra veziire **garaap** : “Bar, siziñ aydanıñız bolsun.” diyyäär. “Sonra vezire bakıp “peki, sizin dediğiniz olsun.” diyor. (Kakaliyeva-Otuzov 1995: 229).

3.4. /a/ ve /e/ ünlüleri ile biten fiillere geniş zaman “-ar, -er” ekleri getirildiğinde hece kaynaşması neticesinde söz konusu düz ünlüler uzar:

Piğaan **eyläär** biziñ baağıñ bilbili “Figan eder bizim bağın bülbülü” (Durdıyewa 2004: 44)

Waay oğlanı öldürme goy häzirlükçe munda galaaysın, ölmese iir u giç öözi hak ejesini **tanaar**. “Vah, çocuğu öldürme. Bırak şimdilik burada galsın, ölmezse er geç kendisi gerçek annesini tanır.” (Kakalıyeva, N.- Otuzov 2008: 425)

Baran yeriñde beydip tutulan guş yaalı bolup otursañ, bir-ää öözüñi **hoorlaarsıñ**, onsoñ baran yeriñem azaara goyarsın. “Gittiğın yerde böyle kafesteki kuş gibi durursan, kendine de eziyet edersin, gittiğın yerdekilere de eziyet vermiş olursun.” (Govşudov 1989: 843).

Men siziñ barıp gelyääñçääñiz iyce-ıçeğiñizi hem **üpcünläärin**. “Ben gidip gelinceye kadar sizin yiyecek ve içeceklerinizi hazırlarım.” (Kerbabayev 1992: 253).

Aay diysem aaya **meñzäär!** diyip boğazıma sığdığınan gıñırdı. “Ay desem aya benzer” diyerek sesi yettiğince bağırdı.” (Govşudov 1989: 234).

3.5. “r ve l” ünsüzü ile biten fiillere geniş zaman ekleri (-ar, -er) getirildiğinde çoğu zaman fiil kökündeki bu titrek ünsüzler düşer. Bu durumda karşı karşıya kalan ünlüler hece kaynaşması neticesinde uzamaya maruz kalır:

Görse bir topar aadam aaya bakıp **duur** eken. “Görse bir grup insan aya bakıp dururmuş.” (Durdıyewa 2006: 12)

Tää ömrüñ ötinçää sılağlı **boorsuñ**. “Ömrün geçinceye kadar saygılı olursun.” (Gurbanpesov 1995: 94).

Onda sen taabıdñ içinde bolmaan / Taabit seniñ peçiñ içinde **boordi**. “O zaman sen tabutun içinde olmadan / Tabut senin sobanın içinde olurdu.” (Gurbanpesov 1995: 102).

Ukusız **oturın** giicääñiñ yaarı “Uykusuz otururum gece yarısı. (Kara 1997: 406)

Özüňizden uluň yaaňna geleniňizde edep bilen çöküňize düşüp **oturlar**. “Kendinizden büyüğü yanınıza geldiğinde edeple diz üzerine çöküp oturulur.” (Deryayev 1981: 154).

Oturanları oturupdirlar, oturmadiklar hem oturcak bolşup **duurlar**. “Oturanları oturmuş, oturmayanları da oturacak olup dururlar.” (Deryayev 1981: 286).

3.6. Ünlü ile biten sözcüklere “+ık, +ik” yön eki eklendiği takdirde yön ekinden önceki ünlüler hece kaynaşması neticesinde uzar:

içeriik “içer, içeriye”, **ileriik** “ileriye doğru”, **aňruk** “öteye doğru”, **bääriik** “beriyeye doğru”, **yokaruk** “yukarıya doğru” (TTS 1995: 12).

Yokaruk galyaan menem. “Yukarı çıkıyorum ben de.” (Kara 1997: 84).

Emmaa kööz basan dek egildim **aşaaak**. “Ama köz basılmış gibi aşağı eğildim” (Gurbannepesow 1995: 87).

Baagban salaam berip, **içeriik** girmääge rugsat sooradı. “Bahçıvan selam verip içeriye girmek için izin istedi.” (Kakaliyeva, N.- Otuzov 2008: 330)

Yene çıkdım **daşaruk** “Yine çıktım dışarıya.” (Kara 1997: 458)

3.7. Düz-geniş /a/, /e/ ünlüleri ile biten fiillere “-an,-en” sıfat fiil ekleri getirildiğinde fiil kök ya da gövdesindeki düz-geniş ünlüler hece kaynaşması neticesinde uzar:

Köyneğim yelmeşyää **derlään** tenime “Gömleğim yapışıyor terleyen tenime. (Kara 1997: 404)

İşlään yerimizde ilkinji olup... “Çalıştığımız yerde birinci olup... (Kara 1997: 490).

Kääbir golyazmaları **okaaniında** suv **gısımlaan** yaalı bolup galyaarsıň. “Bazı müsveddeleri okuduğunda su avuçlamış gibi olursun.” (Govşudow 1989: 956).

Tenimi **parçalaan** ol gara pençääñ / Eyesi / Kimdiğin bilebilmeändim. “Tenimi parçalayan o kara pençenin sahibinin kim olduğunu bilmemiştim.” (Gurbanpesov 1995: 3)

Hatda yerine düşendiğine-**düşmäändiğine** garamazdan, yazıcınıñ ööz **yasaan** sözleriniñem hemmesi üytgedilmään galdırıldı. “Hatta yerine uygun düşüp düşmediğine bakmadan / bakılmaksızın yazarın kendi ortaya koyduğu sözlerinin hepsi değiştirilmeden kaldırıldı.” (Gowşudow 1989: 958).

3.8. Düz-geniş /a/, /e/ ünlüleri ile biten fiillere “anda, -ende” zarf-fiil ekleri getirildiğinde fiil kök ya da gövdesindeki düz-geniş ünlüler hece kaynaşması neticesinde uzar:

Gülümsiräp **okaanda** gıız / Toy gaazanna oocak gazdım. “Gülümseyip okuyunca kız / Dügün kazanına ocak yazdım.” (Kara 1997: 482)

Seni sallançakda **üvräände** eceñ / Eceñ yüreğine yürek ekenin. “Annen seni salıncakta salladığında / Annenin yüreğine yürekmişsin.” (Kara 1997: 480)

Maşınıñ yelğini Miradıñ yüzüne gözüne uranda ol mähnet tigriñ aşaağına düşerli bolup **alcıraanda** gapdalından ılgaap gelenleriñ biiri onuñ goltuğundan tutup alıp gaçdı. “Kamyonun rüzgârı Murat’ın yüzüne gözüne vurduğu vakit o kocaman tekerleğin altına düşecek olup kendini kaybettiği anda yanından koşup gelenlerden biri onu koltuğundan tutarak alıp gitti.” (Kerbabayev 1992: 30)

İil yatar çenine **golaylaanda**, ol gaytmakçı boldı. “Halkın yatacağı vakit yaklaştığında o dönmek istedi.” (Gowşudov 1989: 167)

Yaaşlığında dürdääne der dökmeşeñ / İñ **bolmaanda** bir darağt ekmeşeñ / Özüñden gör. “Gençliğinde inci gibi ter dökmesen / En azından bir ağaç dikmezsen / Kendinden gör.” (Kara 1997: 392)

3.9. İstek bildiren “-ası, -esi” eki, ünlü ile biten fiillere getirildiğinde söz konusu ekin ünlüsü hece kaynaşması neticesinde uzar:

Ağlaası gelmek “ağlayası gelmek”, **çöplääsi** gelmek “toplayası gelmek”, **okaası** gelmek “okuyası gelmek”, **yörääsi** gelmek “yürüyesi gelmek (Kara 2012: 29).

Naamışlı aadamlar şeyle gapılara zoor bilen getirilende de öözünü **gizlääsi** gelyäär. “Namuslu insanlar bu tür yerlere zorla getirildiğinde dahi kendisini gizleyesi geliyor (Gowşudow 1989: 341).

Yaaşadıkça / Yene **yaaşaasıñ** gelyäär “Yaşadıkça yaşayasın geliyor (Kara 1997: 412)

İndi meniñ üçiin **ağlaası** iş yook. “Şimdi benim için ağlanacak iş yok.” (Deryayev 1981: 273)

Sen buu dünyää yañı inen mısaalı / Tääzeçe **yaaşaasıñ** / Söyesiñ geler. “Sen bu dünyaya henüz gelmiş gibi / Henüz yaşayasın / sevesin gelir.” (Ezizov 1995: 104)

3.10. Ünlü ile biten fiillere “-alı, -eli” zarf-fiil ekleri getirildiğinde hece kaynaşması neticesinde fiilin söz konusu ünlüsü uzar.

Dünyää **dörääli** bääri aadıñız aydım. “Dünya yaratıldığından günümüze adınız Türkü(dür) (Kara, 1997:488).

Olarıñ oğlanları yetişip, işläp **başlaalı** bääri gurğunlaşpırdılar. “Onları çocukları büyüyüp çalıştıklarından bu yana durumları düzelmiş.” (Kıyasova, G. - Geldimıradov, A. -Durdıyev, H. 2015: 494)

4. Ekleşme Durumunda Oluşan Uzun Ünlüler

Türkmen Türkçesinde normalde uzun ünlülü olmayan bir ek uzun ünlülü olmayan sözcük kök ya da tabanına getirildiğinde ünlü uzamasına neden olan ünsüz düşmesi, ünsüz erimesi, ünlü düşmesi, ünlü karşılaşması, hece kaynaşması gibi bir ses olayı olmadığı halde sözcük kök ya da tabanındaki ünlünün uzadığı görülür. Bu şekilde oluşan ünlü uzunluklarını da birkaç grupta inceleyebiliriz:

4.1. Ünlü ile biten sözcüklere teklik ve çokluk 1. ve 2. kişi iyelik eklerinin eklenmesi neticesinde iyelik eklerinden önceki ünlüler uzar:

Ataam, ataañ, ataamız, ataañız, göläämiz “buzağımız”, gölääñiz, yabım “atım”, yabıñ, yabımız, yabıñız, dürbiim “dürbünüm”, dürbiñ, dürbiimiz, dürbiñiz (TTS 1995: 10).

İkiimize bir öy besdir. “İkimize bir ev yeterli(dir).” (Durdıyewa 2006: 39)

Şeyde-şeyde **bergiimizi** tutuşlığına üzeris. “Böylelikle borcumuzun tümünü öderiz.” (Durdıyewa 2006: 39)

Ey nuur-ı **didääm!** Bu nä sövdaadır? “Ey gözümün nuru! Bu ne sevdadır?” (Durdıyewa 2004: 22)

Tenimi parçalaan ol gara **pençääñ** / Eyesi / Kimdigin bilebilmeändim. “Tenimi parçalayan o kara pençenin sahibinin kim olduğunu bilmemiştim.” (Gurbannepesov 1995: 3)

“Mihmaan **ataañdan** ulı” diyen atalar sözüni berk saklaap her kim mihmaanlarıñ oturarına garaşyaardı. “ ‘Misafir babandan ulu(dur)’ denen atasözünü sıkıca koruyup bazıları misafirlerin oturmasını gözlüyordu.” (Govşudov 1989: 330)

Meniñ alıp bilmedik **periimi** oğlum alıpdır. “Benim alamadığım periyi oğlum almış.” (Kakalıyeva-Otuzov 1995: 46)

4.2. Ünlü ile biten sözcüklere ilgi ekinin eklenmesi durumunda ilgi ekinden önceki ünlüler uzar:

çaagaamıñ “çocuğun”, ogrıınıñ “hırsızın”, döleeniñ “ahırım”, iniiniñ “kardeşin” (TTS 1995: 10-11).

Müñ **duyguniñ**, Müñ ahvaalıñ aadı baar “Bin duygunun, bin ahvalin adı var.” (Kara 1997: 430)

Elkissa, paatışaa wezir nesiihatını kabul kılıp, ähli memleketini terk edip, **hazumaamıñ** ıgtıyaarını wezirge berip we puukaraa libaasını geyip, rowzaayı-

mutahharaaye Imam Rızaga çokunmaaga durdı. “Kısacası padişah vezirin nasihatlarını kabul edip bütün memleketi terk edip hazinenin sahipliğini vezire bırakıp yoksulluk elbisesini giyerek Ravza-yı Mutahhara’ya, İmam Rıza’ya baş vurmaya gitti. (Durdıyewa 2004: 9)

Suhan gatı Miraat **aağaañıñ** salamını almaan söwdaasını dowaaam etdi. “Katı Suhan Mirat Ağabeyin selamını almadan alışverişine devam etti.” (Deryayev 1981: 44)

Uzuk garañkı **giicääñiñ** içinde tövereğine garancaklaap gorka-gorka Berdiiniñ yaanına bardı. “Uzuk karanlık gecede çevresine bakınıp korka korka Berdi’nin yanına vardı.” (Deryayev 1981: 160)

4.3. Ünlü ile biten sözcüklere yükleme durum eki eklendiğinde söz konusu ekten önceki ünlüler uzar:

çaagaanı “çocuğu”, **oğrunı** “hırsızı”, **döleeni** “ahır”, **iniini** “kardeşi” (TTS 1995: 10-11).

Başıña atyp sen, şaalı-**tirmääni** / Gözüñe çekip sen, gara sürmääni “Başıma atmışsın şalı, ipekli örtüyü / Gözüne çekmişsin kara sürmeyi” (Durdıyewa 2004: 16).

... sen **näämäni** pikir edyääñ? “Sen neyi düşünüyorsun? (Kakalıyeva, N.-Otuzov 2008: 61).

Yağşunı yaatlamak elbetde govı. “Güzeli hatırlamak elbette iyi.” (Kara 1997: 432)

Ayıbı yook, yatmaankaañ meniñ önüme bir goltuk göök **yoruncaanı** getirip dökersiñ. “Zararı yok, yatmadan benim önüme bir koltuk yeşil yoncayı getirip dökersin.” (Kakalıyeva-Otuzov 1995: 382)

Biiçäärääni görmäänime gatı kääñ vağt boldı. “Zavallıyı görmemem çok uzun bir süre oldu.” (Govşudov 1989: 847)

Olar Uzuğı öye salandan **gapunı** yapıp gözeneğe gamış ayladılar. “Onlar Uzuk’u eve saldıklarında kapıyı örtüp evin ışıklığına kamış doladılar.” (Deryayev 1981: 67)

Alicı **geçii**ni sınılaap durşuna satıcaa yüzlenip... “Alicı keçiyi sınıayıp dururken satıcıya yönelip...” (Çarıyev 2004: 84)

4.4. -mak, -mek isim-fiil eklerini almış fiillere yönelme durum eklerinin getirilmesi durumunda isim-fiil eklerinin ünlüleri uzar.

Okamaağa “okumağa”, **işlemääğe** “çalışmağa” (TTS 1995: 11).

Sabaa olar, tagt üstüne haan çıkar, Gözlerimden yaaş ornuna gaan çykar, Yaara bir söz **bildirmääğe** caan çıkar, Ata-ene, maña gurbat eyleyiñ! “Sabah olur taht üstüne han çıkar / Gözlerimden yaş yerine kan çıkar / Sevgiliye bir söz iletmeğe can çıkar / Baba- ana bana güç kuvvet verin (Durdıyewa 2004: 24).

Veli kel yaalı oynatğy garakçını tapar daa “sen serdaar, sen baatır” diyen bolup, oynar daa paraahat oturan iili **çapmaağa** iiberer. “ Veli kel gibi maskara hırsızı bulup “sen başkan, sen yiğit” diyerek huzurlu yaşayan halkı baskına gönderir.” (Govşudov 1989: 21)

Öözem yumşunu **aytmaağa** gezmezden öñürti yene Gutlımıraadiñ aagirılı yerinden tutdı. “Kendisi de vazifesini söylemeden önce yine Gutlımırat’ın hassas yerinden yakaladı.” (Govşudov 1989: 152)

Bir gün ecesi öyde uuklaap yatırkaa, oğlan ecesiniñ saçından yedi gat caayıñ açarını alıp, tamları **açmaağa** başlaapdır. “Bir gün annesi evde yatarken oğlan annesinin saçından yedi katlı evin anahtarını alıp, evleri açmaya başlamış.” (Kakaliyeva-Otuzov 1995: 40)

Bir gün Amanıñ öözünden ulı aagası bilen uyası mekdepen gelip, iyip-içip, dıñç alanlarından soñ sapaklarını **okamaağa** oturdılar. “Bir gün Aman’ın ağabeyi ile kız kardeşi gelip, yiyip içip dinlendikten sonra derslerine çalışmaya başladılar.” (Kerabayev 1992: 20)

4.5. Bulunma durum eklerine +kı, +ki aitlik eklerinin eklenmesi halinde bulunma durum eklerinin ünlüleri uzar:

Deryaanın pılaan **yerindääki** güzerden atlarını suwa yakyaarlar. “ırmağın falan yerindeki geçitten atlarına su içiriyorlar.” (Kakalyeva, N.- Otuzov 2008: 247)

Biraa salımdan Garasatlık **yaanındaaki** yoldaşlarına aydyaar: “Bir süre sonra Garasatlık yanındaki yoldaşlarına söylüyor.” (Çarıyew 2004: 34)

Öyüň **gapdaldındaaki** kümede yatan kanı baatır hem atıñ sesini eşidenden bir zaadıñ bolanını aañıp ılgaap daş çıkdı. “Evin önündeki kulübe de yatan Kanı Batır da atın sesini işittiğinde bir şeylerin olduğunu anlayıp koşturarak dışarı çıktı.” (Govşudov 1989: 159)

İndi **mañlayımızdaakını** görüp, ertiire çenli sabır etmeğimiz gerek. “Şimdi alnımızda yazılı olanı görüp, sabaha kadar sabır etmeliyiz.” (Govşudov 1989: 77)

Stepan oylanıp oturuşına **käasesindääki** çaaıyı içti. “Stepan düşünüp dururken kâsesindeki çayı içti.” (Govşudov 1989: 461)

Çöplügiň **içindääki** dıza golaylaan çıglı göök otlarıñ ıısı Çerkeziñ burnuna urdı, onı aşğırdarlı boldı. “Ağaçlıgım içindeki dize kadar uzayan taze yeşil otların kokusu Çerkez’in burnuna vurdu, onu hapşırarak oldu.” (Kerbabayev 1992: 113)

4.6. Vasıta ekinin de ekleşme durumunda kendisinden önceki ünlüyü uzattığı görülür:

arkaan : “arka üstü”, **eliin** “ kendi eliyle, bizzat”, **güniin** “bir gün, bir günde” **günortaan** “öğlen, öğleyin”, **gışun**, **yaazun** “yaz kış”, **gizliin** “gizlice”, **götiin** “ geriye, geri, arkasına”, **ikindiin** “ikinci ile akşam arası”, **yüziin** “yüzüstü”, **biriin biriin** “birer birer” (TTS 1995: 9)

Dañdan işe gidip **yassun** gaydardı. “Şafaktan işe gidip yatsı vakti dönerdi.” (Gurbanpesow 1995: 109)

Gözünüň **gutağun** aylayaar ene. “Gözünün ucuyla bakıyor anne.” (Kara 1997: 552)

Perii Jahan päälwaanı **arkaan** yatırıp, gözleri yerli-yerinde goyupdır. “Peri Jahan pehlivanı sırtüstü yatırıp yerli yerinde bırakmış.” (Kakaliyeva, N.- Otuzov 2008: 183)

5. Daima Uzun Ünlülü Ekler

Türkmen Türkçesinde yukarıda bahsettiğimiz ekler ekleşme sonrasında oluşurken bazı eklerin daima uzun ünlülü oldukları görülür. Türk dilinin tarihi dönemlerinde kısa ünlülü olan bu ekler sonradan uzun ünlülü olmuşlardır. Bu tür uzun ünlülerin ilk planda konuşma diline ait bir söyleyiş özelliği olarak çoğu zaman pekiştirme amacıyla kullanıldıklarını, yazı diline daha sonradan aktarıldıklarını söyleyebiliriz. Türkmen Türkçesinde daima uzun ünlülü telaffuz edilen ekleri ve sözcükleri birkaç başlık altında incelemeyi uygun gördük.

5.1. Karşılaştırma eki “+rak, +rek” Türkmen Türkçesinde daima uzun ünlülüdür:

gowıraak “daha güzel”, **kiçirääk** “daha küçük”. (TTS 1995: 9)

Bir oobada **samsıgraak** yigit baar eken. “Bir köyde aptalca bir yiğit varmış.” (Çarıyew 2004: 51)

Hany, heley, **tiizrääk** bol-da, äýnegimi äber – diýipdir. “Hani, hanım, çabuk ol da gözlüğümü aliver, demiş. (Durdıyewa 2006: 144)

Yaz **köpürääk** yene de! / Vağt garaşmaz. “Yaz çokça yine / Vakit beklemez (Kara 1997: 422)

5.2. Şüphe bildiren “-kaa, -kää” edatı Türkmen Türkçesinde daima uzun ünlülüdür. Gelen **kimkää** “Gelen kim acaba”, Kino **gızıklmıkaa** “Sinema ilginç mi acaba?” (TTS 1995: 10)

Sen ööz atlılarıñ bilen ıza gitseñ nähiili **bolarkaa?** - diydi. “Sen kendi atlıların ile arkaya gitsen nasıl olur ki?” (Gowşudow 1989: 25)

Aanna gününüň gelenini men neneňsi **bilerkääm**? “Ben cuma gününün geldiğini nasıl bilebilirim ki?” (Durdıyewa 2006: 20)

Kimiň haypı **geldikää** buu haalıma. “Kim acıdı ki bu hâlime?” (Kara 1997: 434).

Ol nääme üçiin çaağırđı-**kaa** “O niçin çağırđı ki?” (Borcakov, A. - Sarihanov, M. – Söyegov, M. – Hocayev, B. – Ärnazarov, S. 2000: 407-532)

Sonı näähiili gutarar **kaa**? “Sonu nasıl biter ki?” (Borcakov, A. - Sarihanov, M. – Söyegov, M. – Hocayev, B. – Ärnazarov, S. 2000: 407-532)

5.3. Pekiştirme edatı “-aa, -ää ve daa” Türkmen Türkçesinde daima uzun ünlüdür:

Sapar-**aa** geldi. “Sapar da geldi.”, men-**ää** “ben de” (TTS 1995: 10).

Menden **ää** yüz övürdi. “Benden artık yüz çevirdi.” (Kara 1997: 116)

Men **ää** ozalam Öwezmirat baatırdan gorkup duramook. “Ben de önceleri Övezmurat Batır’dan korkmuyorum.” (Govşudow 1989:75)

Men-**ää** seniň yüreğini / Uruşunu eşitdim. “Ben de senin yüreğinin / Vuruşunu işittim.” (Kara 1997: 436)

Siz maña yool harcı tapıp berin **dää**. “Siz bana yolluk buluverin da.” (Borcakov, A. - Sarihanov, M. – Söyegov, M. – Hocayev, B. – Ärnazarov, S. 2000: 407-534)

Ataam onda düşündir-**dää**. “Babacığım o zaman anlat da.” (Borcakov, A. - Sarihanov, M. – Söyegov, M. – Hocayev, B. – Ärnazarov, S. 2000: 407-534)

Vah, Göroğlı, men onı biirinden nesye alıpdım-**daa** “Ah Köroğlı, ben onu birinden parasız almıştım da.” (Borcakov, A. - Sarihanov, M. – Söyegov, M. – Hocayev, B. – Ärnazarov, S. 2000: 407-537)

6. Sözcük Birleşmeleri Neticesinde Oluşan Uzun Ünlüler

Sözcük birleşmeleri neticesinde oluşan uzunlukların değişik nedenleri göze çarpar. Bu gruptaki uzunlukların bir kısmında ünlü karşılaşmalarının etkisi söz konusudur. Ünlü ile biten bir sözcük, ünlü ile başlayan başka bir sözcüğün ünlüsüyle birleştiği zaman iki ünlüden biri düşer. Kalan ünlü düşen ünlünün yükünü üstlendiğinden ünlü uzaması gerçekleşir:

Trkm.T. ertiir < erte+ir.

Sözcük birleşmeleri neticesinde oluşan uzunlukların bir kısmında ise ses düşmelerinin etkisi söz konusudur. Sözcük birleşmeleri neticesinde yarım ünlü değerindeki ünsüzlerin erimesi neticesinde ilk planda ünlü karşılaşması gerçekleşir. Oluşan ünlü karşılaşmaları neticesinde birleşen ünlülerin uzun ünlü teşkil ettiği görülür:

Trkm.T. bäärik < bu + yer + ik, Trkm.T. düyn < tün+gün, Trkm.T. öññiin “önceki gün” < öñki + gün, Trkm.T. öññiil “önceki yıl” < öñki + yıl; Trkm.T. tarpa-taayın “aniden, birdenbire” < Ar. turfetu’l ‘ayn; Trkm.T. iibermek < id - ı - ber-.

6.1. Şimdiki zaman eki “-yaar, -yäär” Türkmen Türkçesinde uzun ünlüdür. Özellikle batı grubu Türk lehçelerinde kullanılan “yor, yAAr” şimdiki zaman eklerinin oluşumu ile ilgili değişik görüşler vardır. Bu görüşlerden ilki Meninski’ye aittir. Şimdiki zaman ekinin “yori-” fiiline getirilen /r/ geniş zaman şeklinin ekleşmesi neticesinde oluştuğunu belirtir. (Meninskiy 1680). Bu görüşlerden ikincisi F.E. Korş’a aittir. Korş şimdiki zaman ekinin “yat-“ fiilinden geniş zaman eki ile yapılan “yatur” şimdiki zaman sıfat-fiilinden oluştuğunu belirtir. /t/ sesinin düşmesi neticesinde şeklin zamanla yaur > yAAr, -yor şekillerine dönüştüğünü belirtir (Korş 1907: 7). Şimdiki zaman ekinin oluşumu ile ilgili üçüncü görüş de N. İ. İlminskiy’e aittir. İlminskiy şimdiki zaman ekinin “dur-” yardımcı fiilinden geldiğini belirtir. Yardımcı fiil olarak fiillerin birleşik şekillerinde kullanılan “dur-” yardımcı fiilinin ünsüzünün zamanla akıcı /y/ ünsüzüne dönüşmesi neticesinde oluştuğunu belirtir. Keledür “o gelir” şeklindeki sözcük zamanla geleyür şekline dönüştüğünü belirtir. (İlminskiy 1860).

Şimdiki zaman eki Batı grubu Türk lehçelerinden Türkiye Türkçesi ile Türkmen Türkçesinin tarihi dönemlerinde sürerlilik ifade eden “yori-” tasvir fiilinin geniş zaman çekiminden hece yutumu neticesinde (al-a yoru-r > al(I)yor, başla-y-u yoru-r > başlı-yor) ortaya çıktığı görülür (Banguoğlu 1959: 464; Ergin 1995: 459; Korkmaz 2003: 548; Nartıyev 2010: 162; Türk 1999: 313). Bu ekleşme neticesinde düşen seslerin yükünü üstlenen ünlülerin uzadığı görülür:

Baryaar “gidiyor”, **gelyäär** “geliyor” (TTS 1995: 9).

Satıgçı **soorayaar**: Almamı, naar mı? “Satıcı soruyor: Elma mı nar mı?” (Gurbanpesow 1995: 214)

Biziñ aaraamıza **sokulyaar** seytaan. “Bizim aramıza sokuluyor şeytan” (Kara 1997: 112).

Zülpi zerefşaanım **gelyäär**. “Saçları altın sarısı (sevgilim) geliyor.” (Zelili 1991: 3)

Kanı baatır Permaaniñ önüne düşüp eñlenmään gidip oturişına kääyerde oña soorağ **beryäär**. “Kanı Batır Perman’ın önüne düşüp oyalanmadan giderken bazı yerlerde ona soru sorar.” (Govşudov 1989: 811)

Eğer almasañ meniñ oon döört yaaşayaançaam eden günääm seniñ boynuna-**diyyäär**. “Eğer almasan benim on dört yaşına kadar edindiğim günahlarım senin boynuna- diyor.” (Kakalıyeva-Otuzov 1995: 421)

Kääbir golyazmaları okaanıñda suv gısımlaan yaalı bolup **galyaarsiñ**. “Bazı müsveddeleri okuduğunda su avuçlamış gibi olursun.” (Govşudow 1989: 956)

6.2. “goy-” yardımcı fiili ile kurulan birleşik fiiller: Bu yardımcı fiil, birleşik fiil teşkil ettiğinde sözcükteki ses düşmeleri neticesinde getirildiği fiile “-aay, ääy” şekillerinde bağlanır ve emir, istek, tezlik gibi değişik işlevler üstlenir (Dinç 2014: 132-137; Azmun 1990: 91). Bu ek Türkmen Türkçesinde daima uzun ünlüdür: baraayadım “Keşke gitseydim.”; gelääyedim “keşke gelseydim.” (TTS 1995: 9)

Imaam Rıza men saña **geläýsem** / Gam, gussalardan elim üzäýsem / Yetiban yaarin haalın **biläýsem** / Çarıyaar yetişsin daadıma meniň. “İmam Rıza ben sana gelirim / Gam ve kederden elimi çekersem / Ulaşıp yârin halini bilirsem / Çarıyar yetişsin imdadıma benim. (Durdıyewa 2004: 124).

Eger indi gaydıp gapımdan **geläýseň** hökmaan çaparıň. “Eğer şimdi dönüp kapımdan gelirsen (seni) mutlaka öldürürüm.” (Gowşudow 1989: 325)

6.3. Sıfat-fiil eki “-yaan, -yään” Türkmen Türkçesinde daima uzun ünlülüdür: “-yaan, -yään” sıfat-fiil eki Türkmen Türkçesinde çeşitli eklerin birleşip ekleşmesi neticesinde oluşmuştur. Bu ek “-a/e, -ıp/ip” zarf-fiil ekine “yori-, yöre-” fiili ve –an/en sıfat-fiil eklerinin getirilmesi ve sonrasında şeklin birleşip kalıplaşması neticesinde oluşmuştur: alıp yörgen > alayörgen > alyaan” gibi (Borcakov, A. - Sarıhanov, M. – Söyegov, M. – Hocayev, B. – Ärnazarov, S. 2000: 407-408).

baryaan “giden”, **gelyään** “gelen” (TTS 1995: 9).

Yigrimi yıl bääri şol **yazyaan** bolsan. “Yirmi yıldan beri yazmış isen.” (Kara 1997: 132)

Bugday **ekyään** oña jogaap bermään gidiberipdir. “Buğday eken ona cevap vemedен gidivermiş.” (Çarıyew 2008: 8)

Gaydyp **gelyään** gelniň gaaynyna: — Gelniň gelyäär, dayza - diyip buşlaapdırlar. “Dönüp gelen gelinin kaynına: -‘Gelinin geliyor’ diye müjdelemişler (Çarıyew 2004: 50).

6.4. “-aağada, ääğede” zarf-fiil eki Türkmen Türkçesinde uzun ünlülüdür: Bu zarf-fiil eki de ekleşme neticesinde oluşmuş bir ektir. Türkmen Türkçesinde bu ekin “-ıp, -ip zarf-fiil ekinin, “gel-” yardımcı fiilinin ve “de/da” son çekim edatlarının getirilip birleşmesi neticesinde oluştuğu belirtilir (Borcakov, A. - Sarıhanov, M. – Söyegov, M. – Hocayev, B. – Ärnazarov, S. 2000: 447).

baraagada “gider gitmez”, **görääğede** “görür görmez. (TTS.,1995:10)

Baarağada buldozere / Atlan diyyäa goca gövün. “Varır varmaz buldozere / Atla diyor koca gönül.” (Kara 1997: 618)

Näame üçüindir, meni ayaklarım şo tarapa çekdi, **barağada** gapını açdım. “Nedendir, ayaklarım beni o taraf çekti, varır varmaz kapıyı açtım.” (Govşudov 1989: 56).

Ay bi turşı ekeni **diyääge** de, onu kaakasınıñ eline tutdurıp, beyleki yaanlığıñ ağızını çözyäär. “Ay bu bir turşuymuş diyerek onu babasının eline tutuşturup, beri taraftaki küpün ağızını çözer.” (Çarıyev 2004: 40)

Nurmäämmet yañkı saapından berk gısımlaap duran pıçağını **görkezäägede**: Men mıhmaanlarımı uğratman- diydi. “Nurmuhammet deminki sıkıca avuçladığı bıçağını gösterirken: ‘Ben konuklarımı göndermem.’ dedi.” (Deryayev 1981:224)

Inhaa oğlanlarım..diydi de Mıraat aağa burnunu çekip, köönece telpeğinden kirlice yağlığını **alağada**, sakğalsayı dökülen gözyaşını süpürdi, yüzünü aşaaak salıp, birsalım geplemään oturdu. “İşte çocuklarım, dedi de Murat Ağabey burununu çekip, eskiyen kasketini, kirlice mendilini alırken sakalına kadar dökülen gözyaşını sildi, yüzünü aşaağı saldı, bir süre konuşmadan oturdu.” (Deryayev 1981: 239)

Sarı onuñ kellesini goltuğunuñ aşaağına dolaap puğta **gısağada**, aşaaak eğdi. “Sarı onun kafasını koltuğuna kısıp sıkıca sıkıştırırken aşaağı eğdi.” (Deryayev 1981: 303)

7. Aynılı ve Hemzeli Uzunluklar

Türkiye Türkçesinde olduğu gibi (Tekin 1958: 110-113) Türkmen Türkçesinde de bünyesinde ayın “ع” ve hemze “ء” bulunan sözcüklerdeki ünlülerin uzadığı görülür: Trkm.T. mäade (TDS. mäde) “mide” < Ar. mi‘de; Trkm.T. möömin “mümin” < Ar. mü‘min; Trkm.T. määlim (TDS. mälim) “malum” < Ar. ma‘lüm; Trkm.T. tääsiir “teesir” < Ar. te’siir; Trkm.T. näälet “lanet” < Ar. la‘net; TrkmT. daawaa “dava” < Ar.

da‘vâ; TrkmT. maayıp “hastalıklı, sakat” < Ar. ma‘yûb “ayıplı, ayıplanan, kusurlu”
TrkmT. tamaa < Ar. tama‘.

Sonuç

Türkmen Türkçesinde Ana Türkçedeki aslî uzun ünlüler büyük oranda korunmuştur. Bununla birlikte sözcük köklerinde ve kök-ek birleşmeleri durumunda çeşitli ses olayları neticesinde oluşan ikincil uzun ünlülerin de oranı oldukça fazladır. Türkmen Türkçesinde değişik nedenlerle sonradan oluşan ikincil uzun ünlüleri birkaç başlık altında ele alınabilir. Bu ünlülerden bir kısmı ünsüz yitimi sonucu oluşmuştur: kööne “eski” < Far. kohne, määkääm “muhkem” < Ar. muhkem, määtäaç “muhtaç” < Ar. muhtâc, yaalı < ET. yañlıg; , miive “meyve” < Far. meyve, şııh “şeyh” < Ar. şeyh, zınat “ziynet” < Ar. ziiynet.

İkincil uzun ünlülerin bir kısmı hece kaynaşması neticesinde oluşmuştur: käähüda “kethüda” < Far. ked + hudâ, uuki “uyku” < ET. udi- +ku; TrkmT. paataa ~ TT. fatiha < Ar. fâtiha; tääret “taharet, temizlik < Ar. tahâret; baatır < Moğ. Bağatur.

İkincil uzun ünlülerin bir kısmı ünlü karşılaşması neticesinde oluşmuştur: gayaa “kayaya”, gapaa “kapıya”; okaayın “okuyayayım”, okaalın / okaalı “okuyalım”, okaap “okuyup”, işlääp “çalışıp” okaası gelmek “okuyası gelmek”, yörääsi gelmek “yürüyesi gelmek”... gibi.

İkincil uzun ünlülerin bir kısmı ise ekleşme neticesinde oluşmuştur: ataam “ataañ, ataamız, ataañız, göläämiz “buzağımız”, çaagaaniñ “çocuğun”, ogrınıñ “hırsızın”, döleeniñ “ahırın”, çaagaanı “çocuğu”, ogrını “hırsızı”, döleeni “ahırı”, iniini “kardeşi”... gibi.

Diğer Türk lehçelerinde kısa ünlülü olan eklerin bir kısmı Türkmen Türkçesinde daima uzun ünlülü kullanılagelmiştir: gowıraak “daha güzel”, kiçirääk “daha küçük”... gibi.

Türkmen Türkçesinde ikincil uzun ünlülerin bir kısmı sözcük birleşmeleri neticesinde oluşmuştur: ertiir < erte+ir; öññiin “önceki gün” < öñki+gün, öññiil “önceki yıl” < öñki + yıl; tarpa-taayın “aniden, birdenbire” < Ar. turfetu’l ‘ayn ... gibi.

Türkmen Türkçesinde ikincil uzun ünlülerin diğeri bir kısmı ise ayınlı ve hemzeli seslerin uzun ünlülere dönüşmesi neticesinde oluşmuştur: määde (TDS. mäde) “mide” < Ar. mi’de, möömin “mümin” < Ar. mü’min, määlim (TDS. mälim) “malum” < Ar. ma’lûm, tääsiir “teesir” < Ar. te’siir, näälet “lanet” < Ar. la’net; TrkmT. daawaa ~ TT. dava < Ar. da’vâ; TrkmT. maayıp “hastalıklı, sakat” < Ar. ma’yûb “ayıplı, ayıplanan, kusurlu”.

KAYNAKÇA

- ATANIYAZOV, Soltanşa (2004). *Türkmen Dilinin Sözköki Sözlüğü*, Aşgabat.
- AZMUN, Yusuf (1983). *Ana Çizgileriyle Türkmençe Dilbilgisi*, Cilt I (Ses Bilgisi), Ankara: Ankara Ü. Dil ve Tarih Coğrafya Fak. Yayınları.
- AZMUN, Yusuf (1990). “Türkmençe Asli ve Dolaylı Uzun Ünlüler”, *Journal of Turkish Studies* (Türklük Bilgisi Araştırmaları Dergisi), Center For Middle East Studies of Harvard University, Volume 14: 75-94.
- BORCAKOV, A.; - SARIHANOV, M.; – SÖYEGOV, M.; – HOCAYEV, B.; – ÄRNAZAROV, S. (2000). *Türkmen Diliniň Grammatikası (Morfologiya)*, Aşgabat: Türkmenistanın Prezidentiniň Yanındaki Ilım ve Tehnika Baradaky Yokarı Geňeş Mağtımğuly Adındaki Dil ve Edebiyat İnstitutu.
- BURAN Ahmet; ALKAYA Ercan; YALÇIN, Süleyman Kaan (2014). *Çağdaş Türk Yazı Dilleri (Güneybatı / Oğuz Grubu)*, Ankara: Akçağ Yayınları
- BURAN, Ahmet (2006). “Çağdaş Türk Yazı Dillerinde ve Türkiye Türkçesi Ağızlarında İkincil Uzun Ünlüler”, *II. Kayseri ve Yöresi Kültür, Sanat ve Edebiyat Bilgi Şöleni*, Kayseri, 10-12 Nisan 2006.
- CLAUSON, Sir Gerard (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*, Oxford: Oxford University Press.
- CLARK, Larry (1998). *Turkmen Reference Grammar*, Otto Harrassowitz, Wiesbaden.
- ÇARIYEW, Orazgılıç (2004). *Türkmen Şorta Sözlüğü*, Türkmenistanın Milli Medeniyyet “Miras” Merkezi, Aşgabat: Türkmenbaşy Adındaki Türkmenistan Milli Golyazmaları İnstitutu.
- DEVELLİOĞLU, Ferit (1993). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.
- DERYAYEV, Hıdır (1983), *İkbal*, Aşgabat.
- DOĞAN, Levent (2012). *Türkmen Atasözleri*, İstanbul: Kriter Yayınları.
- DURDIYEWA, Amangül (2004). *Aslı Kerem (Türkmen Halk Destanı)*, Türkmenistanın Milli Medeniyyet “Miras” Merkezi, Aşgabat: Türkmenbaşy Adındaki Türkmenistan Milli Golyazmaları İnstitutu.
- DURDIYEWA, Amangül (2006). *Ependi*, Türkmenistanın Milli Medeniyyet “Miras” Merkezi, Aşgabat: Türkmenbaşy Adındaki Türkmenistan Milli Golyazmaları İnstitutu.
- ESENMEDOVA, Amangül (2010). *Häzirki Zaman Türkmen Dili (Morfologiya)*, Aşgabat: Türkmenistanın Bilim Ministirliğı Mağtımğuly Adındaki Döwlet Üniversitesi.
- GOWŞUDOW, Ata (1989). *Perman*, Aşgabat: Türkmenistan Neşiriyatı.

GURBANPEŞOV, Kerim (1995). *Oylanma Bayrı*, Aşgabat: Türkmen Döwlet Neşiryat Gulluğı.

GÜLENSOY, Tuncer (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

HAMZAYEVA, M. Ya. (1962). *Slovarı Turkmenskogo Yazıka*, Aşhabad: Akademiya Nauk Turkmenkoy SSP İstitut Yazıkoznarıya.

HANSER, Oskar (2003). *Türkmençe El Kitabı*, çev. Zühal Kargı Ölmez, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi 17, İstanbul: Kitap Matbaası.

İLMİNCKY N. (1860). *Ueber die Sprache der Turkmenen. Aus einem Briefe des Herrn Ilminsky an A.Schiefner.-* Bulletin de l’Academie imperiale des sciences de St. Peterbourg”. T. I. SPb.

KAKALIYEVA, N.; OTUZOV, S. (2008). *Türkmen Halk Ertekileri*, Aşgabat: Türkmenistanın Prezidentiniň Yanındaki İlim ve Tehnika Baradaki Yokarı Geňeş Mağtımğulı Adındaki Dil ve Edebiyat İstitütü.

KAHTALI SİS, Nesrin (1995). *Nuhun Tapanı*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.

KARA, Mehmet (1997). *Ata Atacanov’un Şiirleri I-II*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

KARA, Mehmet (2012). *Türkmen Türkçesi Grameri*, İstanbul: Etkileşim Yayınları.

KERBABAYEW, Berdi (1992). *Saylanan Eserler (Hekayalar, Powestler we Folklor)*, Aşgabat: Magaríf.

KIYASOVA, G.; GELDİMİRADOV, A.; DURDIYEV H. (2016). *Türkmen Diliniň Düşündirişli Sözlüğü*, Cilt II, Aşgabat: Türkmenistanın İlimler Akademiyası Mağtımğulı Adındaki Dil ve Edebiyat İstitütü.

KORKMAZ, Zeynep (2017). *Türkiye Türkçesi Grameri: Şekil Bilgisi*, 5. Baskı, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

KORŞ, F. E. (1907). Proishodjeniye formı nastoyaşçego vremeni v zapadno-turyetskikh yazıkah.

MENİNSKİ F. (1680). *Linguarum orietalium Turcicae, Arabicae, Visdobonae: Persicae institutiones, sen Grammatica Turcica*.

TEKİN, Talat (1958). “Aynlı ve Hemzeli Kelimeler”, *Türk Dili, Dil ve Edebiyat Dergisi*, C.VIII, 86: 110-113.

TEKİN, Talat; ÖLMEZ Mehmet; CEYLAN Emine; ÖLMEZ Zühal ve Süer EKER (1995). *Türkmençe-Türkçe Sözlük*, Ankara: Simurg Kitapçılık.

TIETZE, Andreas (2002- 2009). *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı*, Birinci Cilt: A-E, İstanbul: Simurg Yayınları; İkinci Cilt F-J, Viyana: Österreichische Akademie der Wissenschaften.

TÜRK Vahit (1999). “Türkçede Şimdiki Zaman Kavramı, Çekimleri ve Ekleri”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, 10: 291-340.

Türk Dil Kurumu (2009). *Türkçe Sözlük*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Genel Ağ Kaynakçası

<http://enedilim.com/sozluk/soz>

<http://hazynasozluk.com/sözlük>

<http://www.tdk.gov.tr>